

ІСТОРІЯ МОВИ

О. М. Гайда (Львів)

УДК 811.161.2'367.633-112"15/16"

ПРИЙМЕННИК *отъ* У ПАМ'ЯТКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – XVII ст.

Тексти українських писемних пам'яток XVI – XVII ст. дають змогу вирішувати проблеми аналізу мовних одиниць різних функціональних рівнів. Прийменники досі залишаються актуальними об'єктами дослідження для істориків мови. Системного розгляду потребує питання про особливості функціонування прийменника *отъ*. З цією метою у статті пропонуємо аналіз семантичної структури зазначеної мовної одиниці на матеріалі документів Львівського ставропігійського братства (далі ЛСБ).

Давній прийменник *отъ* та його варіант *одъ* пройшли тривалий шлях до сучасного українського відповідника *від*, який закріпився у літературній мові [дет. див.: Жовтобрюх 1958: 25 – 30; Бевзенко 1960: 391]. Граматики Л. Зизанія та М. Смотрицького кваліфікують прийменник *штъ* як такий, що вживається з родовим відмінком [Зизаній 1980; Смотрицький 1979]. У граматиці І. Ужєвича прийменники *шт* і *шд* – окремі мовні одиниці [Ужєвич 1970].

Давньої форми *выдъ* у „Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.”, текстах документів ЛСБ і тогочасних граматиках не виявлено. Навпаки, саме форми *отъ*, *одъ*, зазвичай використовують у давніх писемних і рукописних пам'ятках XVI – XVII ст.: „*тутъ сѣ почали через бор грани... шт шльхового багнү ү кропивкү шт кропивки ү сколотю рекү вдолъ, а шт сколотоє реки ү Түрную до полъ леса*” (Дидик-Меуш:

18 – 19), „*их ѡлст... провадили дукътъ шд того мѣстца Рудавиною мимо Крыницу Кипѣчю на вѣсходъ сонца*” (Там само: 23). Водночас, як свідчить „Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.”, форма *выдъ* теж функціонувала (імовірно, не надто активно) у мові досліджуваного періоду (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 5: 156).

Прийменникові *отъ*, порівняно з іншими непохідними прийменниками, характерна значна кількість фонетико-графічних варіантних форм (*штъ*, *шт*, *от*, *одъ*, *шдъ*, *од*, *шд*). Найчастіше використовується форма *шт*.

Для аналізу з пам'яток ЛСБ вибрано 533 мікроконтексти з прийменником *отъ* (та його варіантами). Виявлено, що досліджуваний прийменник поєднується лише з одним відмінком – родовим.

Найчастотнішими лексико-граматичними відношеннями, вираженими за допомогою прийменника *отъ*, у текстах ЛСБ є **об'єктні** (427). Прийменник *отъ* у таких контекстах указує на:

а) особу, яка є джерелом стану, повідомлень, відомостей, дій і т. ін. (131) – 'від': *ω(t) ѿ ла(н)кгиша бы(л) ω(t)даны(и) листъ* (ЛСБ 1043, 57 зв.); *принесе(т) ω(t) ... патриа(р)ха декре(т)* (ЛСБ 260, 1 зв.); *ω(t) ω(t)ца патриа(р)хи прислано* (ЛСБ 1043, 2 зв.); *показа(ли) на(м) привилъѣ ... ω(t) вселенскаго патриарха ки(р) Іереме(и)* (ЛСБ 154); *нехай буде(т), и покуй, и милосе(р)да, ω(t) бѣа вседе(р)жителя* (ЛСБ 451, 1); *ω(t) прешсвещенного Іова ... тисѣче(и) по(л)торы золоты(х) [дано] на школу* (ЛСБ 490, 1); *зычими в(ш) м(с)лти ω(t) гѣ бѣ добро(з) здравіа и (с)ча(с)ливо(з) повоже(н)* (ЛСБ 345, 1 зв.); *Была... ω(д)ни(с)... ω(t) люде(и) неучоны(х)* (ЛСБ 400, 1); *ω(t) нѣкоторы(х) малоува(ж)ны(х) нѣщо изневаги дознале(м)* (ЛСБ 557); *ω(t) се(р)бовъ... прынесли то(л)ко литовки(х) талѣровъ новы(х)* (ЛСБ 1049, 3); *Дошо(л) на(с) ли(с)тъ... о(д) вѣ* (ЛСБ 359, 1); *ли(с)ты ω(д)дали братиа(м) ω(д)... Петра Могилы* (ЛСБ 1043, 48 зв.); *ω(t) во(л)ка того настоащо(з) стра(ж)дете* (ЛСБ 234); *в то(м)... велико(м) небеспече(н)стве ω(t) ту(р)ковъ то(т) сеи(м) теперешни(и) такъ затруднили* (ЛСБ 295, 1);

б) об'єкт обміну (оплати) (106) – 'за': *чиншъ платити ω(t) мешкане в камени(ч)ць* (ЛСБ 1043, 73); *дале(м)... склѣрови ω(t) направи шконъ... злω(t) 1* (ЛСБ 1052, 4); *лѣкашови помо(ц)нику ω(t) упрѣ(т)ненѣ таборо(в)... дале(м) гро(ш) 9* (ЛСБ 1051, 4 зв.); *склѣрѣ ω(t) квартамы це(р)ковно(и) вѣтро(м) зтрученой далемъ зло(т) 1//4* (ЛСБ 1052, 7 зв.); *хлопцω(м) ω(t) упрѣ(т)ненѣ ω(л)тара ... дано гро(ш) 24* (ЛСБ 1051, 3); *папѣ(р) рахова(л)са пѣу михалѣ сло(з)ци ω(д) работы ева(н)гелиа* (ЛСБ 1054, 17); *золо(т)никови ω(д) направи кади(л)ницы роблана ла(н)цѣ(ш)ковъ потѣ(ж)нѣ(и)шы(х)... fr. 12* (ЛСБ 1054, 17 зв.);

в) особу, предмет чи статус, стан, від яких хто-небудь або що-небудь відсторонюється, відокремлюється, віддаляється (62) – 'від': *маю(т) волю изверечи его ω(t) чреды его* (ЛСБ 157); *мещанъ лво(в)скихъ... ω(t) цркви ω(t)лучалъ* (ЛСБ 251, 1); *ω(t) испо(л)нениа цркви(в)наго соборне ω(t)сечемъ* (ЛСБ 255, 1-1 зв.); *збра(в)ши кни(з) чѣжы(х) ω(t) люде(и) добры(х) ўмыслне* (ЛСБ 500, 1); *шнѣ... церкви... ихъ ω(t) фѣнѣдаторовъ лако(м)ствомъ ω(t)нимаючи шкоды чинитъ* (ЛСБ 276, 1 зв.); *ω(t)сѣжае(т) кнѣжа(т) ω(t) ктито(р)ства* (ЛСБ 299, 1); *грѣшникъ ω(t) цркви да ω(t)лѣчи(т)сѣ* (ЛСБ 423); *справа... за ω(t)стѣпленіе(м) старши(х) дѣховны(х) ω(t) восточнаго православіа жарко палнула* (ЛСБ 422, 1); *почи(х) мало ω(t) трѣдо(в) неповинны(х)* (ЛСБ 446, 1); *ω(д) П геω(р)гего... ωдобрале(м) золоты(х) двѣстѣ* (ЛСБ 1054, 1);

г) виконавця дії (перев. у сполученні з пасивним дієприкметником або іменником, що виражає дію) (41): *выбраны(и) w(t) всьхъ брати(и) на урядъ црковны(и)* (ЛСБ 1043, 4 зв.); *устное мове(н)е злице(н)ное w(t) ем* (ЛСБ 437, 1); *w(t) сты(х) муже(и) ... есте(м) уфундованы(и) и вбраны(и)* (ЛСБ 408, 1); *будучи зсланымъ w(t) господара Его м(л): Ктитора и Добродѣе наше(го)* (ЛСБ 557); *Утѣжени... W(t) Народа По(л)ского* (ЛСБ 421, 3); *Силою Со выше да(н)ною на(м) w(t) Бѣа* (ЛСБ 422, 2); *кри(в)ды и шкоды... w(t)... владыки лво(в)ского... wсоба(м)... дховны(м) бра(т)скимъ починены* (ЛСБ 269, 1); *будучи депутованые о(д) пановъ брати свои(х)* (ЛСБ 1058, 3 зв.); *жлмү(ж)ны данои w(д) небозчика миколаѣ добра(н)ского* (ЛСБ 1055, 4 зв.);

г) особу, від якої щось одержують, купують і т. ін. (синонімічний до прийменника у (кого) (21): *Книги же w(t) шнѣхъ... при(и)мати сиѣ повельваемъ* (ЛСБ 607); *w(t) пѣа федора Малера... взелемъ... 100* (ЛСБ 1049, 2); *то все w(t) кеворовича w(р)меніна купиле(м)* (ЛСБ 1051, 5 зв.); *книгү кре(ц)күю... w(t) ваши(х) мл(с)те(и) позыченүю... w(t)сылаю* (ЛСБ 493, 1); *краве(ц) үміраючи w(t)далъ пло(т)на нето(н)кого пу(л)сето(к), за котры(и) w(t) нестера взэле(м) зло(т) 13* (ЛСБ 1049, 4 зв.); *w(t) его м(лсти) wде(р)жа(л) кви(т)* (ЛСБ 1051, 2); *6000 да(л) толко цеголъ: и то зале(д)ва(х)мо выпроси(ли): w(t) пога(н)ца напа(ст)ного* (ЛСБ 1051, 3);

д) особу, за дорученням якої виконується дія (17): *важи(л) са w(t) его к м(л) комисію на братѣство... выне(с)ти* (ЛСБ 251, 1 зв.); *шлюбүю ихъ w(t) того Пѣа Бержецкокого* (ЛСБ 474); *прийде(т) с пѣне(з)ми w(t) на(с)* (ЛСБ 450, 1); *братіѣ... за зе(с)ланѣемъ w(t) его мл(с)ти... маеть и повинни (!) будетъ... рахүно(к) прысто(и)ны(и) и личбү үчинити* (ЛСБ 490, 1); *инста(н)цію чінечы w(t) правовъ(р)ныхъ всьхъ жолнѣровъ* (ЛСБ 1049, 3);

е) об'єкт, з якого виділяється хто-небудь, що-небудь (15) – 'з': *выписали его с книгъ бра(т)скихъ и үчинили его жко е(д)ного w(t) w(t)стүпныхъ* (ЛСБ 1043, 4); *w(t) тоъ сүмы... далъ пожи(т)кү це(р)кви... 40 [злотых]* (ЛСБ 1049, 2); *книги двѣ... w(t) того(ж) жнива... посылаю* (ЛСБ 493, 1); *wтрүби(и) по(л)мѣ(р)ковъ 3 w(t) шко(л)но(и) фүры продале(м)* (ЛСБ 1049, 2 зв.);

є) особу або предмет, з яких стягують певну суму грошей (13) – 'з': *на(и)мү w(t) пѣа жнего афе(н)дика... взелемъ... 5* (ЛСБ 1049, 1 зв.); *w(t) пѣа жнего Савеловича wдобрале(м) ... позычоны(х) бра(т)ски(х) злоты(х)...* 200 (ЛСБ 1049, 2); *w(t) пото(м)ковъ прѣкопа небожчика... чиншу взэле(м) зло(т) 42* (ЛСБ 1049, 5 зв.); *w(t)...* *приро(ст)кү на ка(ж)ды(и) рокъ ... рахүно(к) прысто(и)ны(и) и личбү чинити* (ЛСБ 486, 1);

ж) особу або предмет, до усунення яких призводить певна дія (11) – 'від': *w(t) працъ црквины(х) үво(л)нити* (ЛСБ 1043, 54 зв.); *w(t)*

вшелѧки(х) фрасу(н)күвъ Ва(с) үхова(л) (ЛСБ 451, 2 зв.); *ш(т) вшелѧки(х) Навалностей небѣ(з)нече(н)ствѣ Боронити и заступати* (ЛСБ 422 (2)); *гамүючи ихъ ш(т) сваровѣ* (ЛСБ 1043, 2 зв.); *проси(л)... во(л)ности ш(т) права декрету нашего дховного* (ЛСБ 276, 1); *ш(т) шко(д) Презысковѣ И Накладовѣ... волни были* (ЛСБ 421, 2 зв.);

з) особу або предмет, до яких звернена дія (10) – ‘від’: *покою ш(т) вм(с) жадаю(т)* (ЛСБ 246, 1); *проси(л) ш(т) на(с) во(л)ности* (ЛСБ 276, 1); *блг(с)вениѧ и по(з)воленьѧ ш(т) на(с) жадали* (ЛСБ 154); *выправи(л) былъ собѣ ш(т) кролѧ его мл(с)ти привилеи* (ЛСБ 143); *не потребүючи ш(д) ней [це(р)кви] жадны(х) нагоро(д)* (ЛСБ 1043, 31).

Характерні для прийменника *штъ* і часові відношення (50), зокрема він вказує на:

а) вихідний пункт відліку часу, на початковий момент (37) – ‘від’: *не бывали ш(т) самои елекции* (ЛСБ 1043, 33 зв.); *запретилосѧ емү ш(т) второго собору было* (ЛСБ 262, 1 зв.); *писа(н)... мѧа гѣ(н)варѧ ѣ дѧе року ш(т) созданіа миру #зрѧв* (ЛСБ 446, 1 зв.);

б) час, після якого відбувається дія (2) – ‘після’: *Сталъсѣ роземъ и не(в)ное постанове(н)ѣ... ш(т) часу немалого* (ЛСБ 307, 1); *Писа(н)... по во(з)движе(н)и ч(с)тного и животворѧщего кр(с)та г(с)днѧ во втор(к) ш(т) даниѧ пра(з)ника* (ЛСБ 302, 1);

в) вказує на відрізок часу, протягом якого відбувається, відбувалася або відбуватиметься дія (2) – ‘за’: *ш(т) вбходовѣ вшелѧки(х) ... Ш(т) стѣе Памѧти Кролевѣ По(л)ски(х)* (ЛСБ 421, 1); *ш(т) много льт при це(р)кви то(и) живучи* (ЛСБ 154).

Прийменник *штъ* може входити до складених прислівникових найменувань за участю інших прийменників на позначення тривалого періоду, охопленого дією: *ш(т) вѣкү мещанѣ лвовские су(т) того мѣсца фүндаторы, ктиторы, спра(в)цы, и строите(ли), и до нѣш сү(т)* (ЛСБ 154); *Справа ...сүжона бүдетъ ш(т) нынешнего дне до днѧ и року пришлого дѣве(т)дѣсѧ(т) сѣмого декабра не(р)вого днѧ* (ЛСБ 307, 1); *рахүно(к)... выда(т)ко(в) ш(т) ро(к) 1630: а(ж) по нѣш үчинены(х) сталъ(с)* (ЛСБ 1052, 7).

Прийменник *штъ* ‘від’, виражаючи **означальні відношення** (36), вказує на:

а) об’єкт, що є призначенням іншого об’єкта (25): *дали мү знову ключи ш(т) склепү* (ЛСБ 1043, 4 зв.); *ключѣ ш(т) ска(р)бцү... ш(т)даны(и) естѣ* (ЛСБ 1043, 31); *ш(т)дали ключы ... ш(т) сосудохраните(л)ницѣ* (ЛСБ 1043, 69 зв.); *дано є(ст)... рүкоѧ(т) ш(д) чекана* (ЛСБ 1043, 49);

б) вказує на належність кого-небудь, чого-небудь (9): *насмѣва(н)ѣ ш(т) иновѣрцо(в)* (ЛСБ 1043, 2); *ш(т)пи(с)... ш(т) ш(т)ца ми(т)рополита* (ЛСБ 246, 1); *ненави(с)ти ш(т) вселүкаваго*

діавола (ЛСБ 422, 2); *сгножа(ти) лукашов(с)киє ш(т) не(т)ни(ц)ко(г) попа* (ЛСБ 1049, 2 зв.);

в) вказує на походження предмета (1): *ква(р)талы ш(т) дѣтѣ(и) учачы(х)сѣ афанасовы має(т) належати* (ЛСБ 1043, 50);

г) вказує на матеріал, з якого виготовляють інший предмет (1) – ‘з’: *приложи(м)... сребра, крести(к)... и нѣцо цато(к) ш(т) сребра жолнѣро(м) даного* (ЛСБ 1049, 2 зв.).

Виражаючи **просторові відношення** (14), прийменник *шт* вказує на:

а) віддалення предмета, місця і т. ін. від якого-небудь вихідного пункту, а в сполуч. із прийменниками *до, к, по, на* – на просторову межу (чого) (7): *Пришли ... граждaнѣ града Кома(р)на ш(т) вра(т) до вра(т) липанѣ бѣча(л)цы храма стѣы(х) всехва(л)ны(х) и вѣ(р)ховны(х) ап(с)лѣ петра и павла* (ЛСБ 399); *приведени есмо ш(т) те(м)ности на свѣтъ* (ЛСБ 301, 1); *ш(т) шласти сатаны ко шласти христу бѣу нашѣму видимому па(с)тырѣ... прилѣчили(с)моса* (ЛСБ 301, 1); *рѣтьєзь на(д) попо(м) ш(т) хорѣ до дрѣги(х) двѣре(и)* (ЛСБ 1052, 6 зв.); *Вшѣлѣкаѣ справа бра(т)скаѣ не має(т) быти выношена далѣ(и) ш(т) порогу дому бра(т)ского* (ЛСБ 369);

б) місце, відправний пункт, звідки спрямовується дія (переважно при дієсловах руху; відповідає сучасній конструкції з прийменником з + род. в.) (6): *дѣковѣ ш(т) мѣста вла(ст)ю свѣцкою повыганѣ(л)* (ЛСБ 260, 1).

в) вказує на місце знаходження предмета (1) – ‘бѣля’: *стѣна по(д) шкнами дрѣка(р)нѣ ш(т) каменици гдѣ ѣ Стефа(н) мешкає(т) дѣрѣвнаѣ* (ЛСБ 1043, 50).

Дуже рідко досліджуваний прийменник виражає відношення міри і ступеня, способу дії та кількісні.

Прийменник *штѣ* вказує на **міру, ступінь вияву дії або стану** (3) у таких мікроконтекстах: *рошоды ко(т)рыѣ бы ко(л)вѣ(к) ш(т) на(и)бо(л)шы(х) и до на(и)мѣ(н)шы(х) выдалиса* (ЛСБ 1054, 3); *мы ѣбогие и ш(т) всѣхѣ меншиѣ* (ЛСБ 301, 1).

Двічі фіксуємо у текстах ЛСБ **відношення способу дії** (2): *цѣковѣ новѣю ш(т) шнова(н)а... змѣровати* (ЛСБ 253, 1); *сѣго ш(т) ѣсе(р)диа жѣлаю дабы воскорѣ ра(с)сѣди(л)сѣ з вами* (ЛСБ 408, 1).

Одиничним є випадок вживання прийменника *отѣ*, який вказує на **кількісну межу** (чого): *ш(т) десѣ(т)ка золоты(х) на ро(к)чы(н)шу шному нанѣты не хотѣли* (ЛСБ 1043, 48 зв.).

Прийменник *отѣ* розглядають і у граматиках ХІХ ст. Так, Й. Левицький у праці „Грамматика языка русского въ Галиціѣ” один із перших вказує на семантичні значення прийменника *отѣ* (*ото, отдо*): „означає движенѣ, происходженѣ предмета отѣ поверхнои части по сѣю сторону оного: отѣдойди отѣ хаты. Отѣ рѣки до горы,

всього сто сажий. *Отъ Перемышла до Львова недалеко*” [Левицький 1850: 151 – 152].

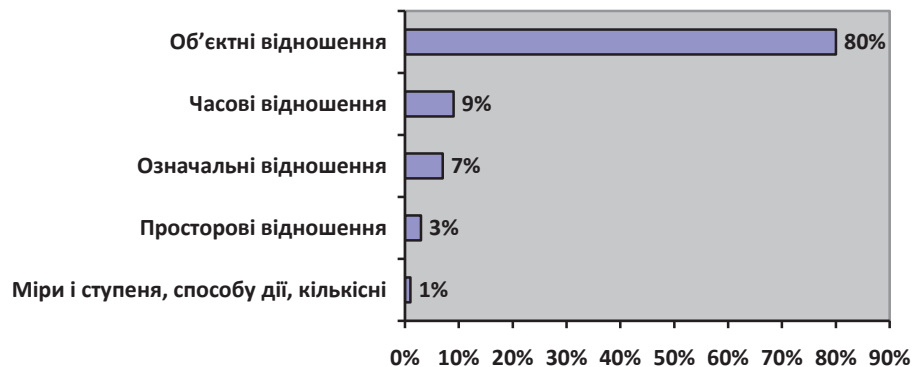
На думку Г. Шашкевича, прийменник *отъ* виражає з родовим відмінком відношення місця (відповідає на питання *звідки?*): *бъжить отъ дому*; відношення часу (питання *коли?*): *отъ того часу потуденьло*; відношення причини: *отъ перуна оглухъ* [Шашкевич 1865: 137 – 138].

Наявність варіантів *от/од* пояснюємо тим, що в староукраїнській мові XVI – XVII ст. відбувалися розвиток і усталення різних фонетичних процесів, зокрема явища асиміляції за дзвінкістю-глухістю. Імовірно, що давній прийменник *отъ* під впливом регресивної асиміляції змінив глухий приголосний *t* на дзвінкий *đ* перед дзвінким приголосним. Проте тенденція до вживання прийменника *одъ* (перед дзвінками приголосними, сонорними, голосними) і *отъ* (перед глухими приголосними) у документах ЛСБ відсутня. П. Тимошенко, аналізуючи асимілятивні явища в українській мові, підкреслює, що їх можуть найкраще ілюструвати саме префікси та прийменники, а також указує на зв'язок між ступенем асиміляції та характером прийменників. Учений, зокрема, зауважує, що „в простих прийменниках асимілятивні явища розвинені більшою мірою, ніж у складних” [Тимошенко 1951: 35].

Отже, у текстах ЛСБ прийменник *отъ* у 80% проаналізованих мікроконтекстів виражає об'єктні відношення, у 9% – часові, у 7% – означальні, у 3% – просторові, у 1% – міри і ступеня, способу дії, кількісні відношення (див. табл. 1). У текстах фіксуємо 449 випадків вживання варіанта *от* (83%), 86 випадків – *од* (16%), 5 випадків – *од* (1%). Досліджуваний прийменник виражає 7 типів семантико-граматичних відношень (подаємо за частотою вживання): об'єктні, часові, означальні, просторові, відношення міри і ступеня, способу дії, кількісні.

Таблиця 1

Лексико-граматичні відношення прийменника **ОТЪ**

Нормативним у сучасній українській мові є прийменник *від* (СУМ 1: 551), а варіант *од* кваліфікують як синонім уже зазначеного прийменника (СУМ 5: 623), проте у говірках поряд із *від* активно функціонують прийменники *вид* (*вит*): *Лишив сми си від свої жінки* (ГС: 367); *Лице – то шо вит кіла, там, де воўни нема* (Там само); *За тото, шо втопила кукула, то тепер зазуля куєт но вид Благовіщенъи до Ивана* (Там само: 602). За матеріалами „Атласу української мови”, форми *од* (*ад*) збереглися в північному наріччі української мови (передусім у поліських, середньонаддніпрянських говірках – паралельно з *від*), а *од* (*уд*) – у закарпатських, лемківських, гуцульських говірках південно-західного наріччя української мови (АУМ I, к. № 269).

Джерела та їх умовні скорочення

АУМ – Атлас української мови : у 3 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці ; редкол. : І. Г. Матвіяс (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1984 – 2001. – Т. I – III; **ГС** – Гуцульські світи. Лексикон / укл. : Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш. – Л. : Вид-во НУ „Львівська політехніка”. – 668 с.; **Дидик-Меуш** – Дидик-Меуш Г. Українські краєвиди XVI – XVIII ст. Слово – текст – словник / Ганна Дидик-Меуш, Олена Слободзяник. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2015. – 384 с.; **ЛСБ** – Документи Львівського Ставропігійського братства (XVI – середина XVII ст.) // Львів. держ. істор. архів, ф. 129, оп. 1; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1972. – Т. III. – 799 с.; **СУМ¹⁶⁻¹⁷** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин. – Л. : Друк. вид. фірми „Афіша”, 2002. – Вип. 9. – 255 с.

Література

Бевзенко 1960 – Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / Степан Пилипович Бевзенко. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во,

1960. – 416 с.; **Жовтобрюх 1958** – Жовтобрюх М. А. Секундарний „і” в приєднаннях і префіксах української мови : зб. наук. пр. / за ред. А. П. Медушевського. – К., 1958. – Т. I. – С. 25 – 39; **Зизаній 1980** – Зизаній Л. Граматика словенська [Електронний ресурс] / Лаврентій Зизаній ; підготов. факс. вид. та дослідження пам’ятки В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1980. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/>; **Левицький 1850** – Граматика аязыка русского въ Галиціѣ, розложена на пытаня и отъповѣди / выдалъ Іосифъ Лѣвицкій (Второе издание умноженное съ мѣдною таблицею). – Въ Перемышли : Въ Друкарни русской Капітулы, 1850. – 179 с.; **Смотрицький 1979** – Смотрицький М. Граматика слов’янська [Електронний ресурс] / Мелетій Смотрицький ; підготов. факс. Вид. та дослідження пам’ятки В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1979. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm.htm>; **Тимошенко 1951** – Тимошенко П. Д. Асимілятивні явища в приєднаннях в українській мові / П. Д. Тимошенко // VIII наук. сесія КДУ : тези доп. секції філології. – К., 1951. – С. 35; **Ужевич 1970** – Ужевич І. Граматика слов’янська [Електронний ресурс] / підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К. : Наук. думка, 1970. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/uzhgram/uz.htm>; **Шашкевич 1865** – Мала граматика аязыка руского основана на подставѣ Читанокъ для III и IV отряду шкѣль головних / Соч. Г. Шашкевичемъ. – Въ Вѣдни, 1865. – 235 с.

Гайда О. М. Приєднання *отъ* у пам’ятках української мови XVI – XVII ст.

У статті розглянуто семантичну структуру приєднання *отъ* української мови XVI – XVII ст. Автори тогочасних граматик у своїх працях відносять досліджувану мовну одиницю до класу приєднаннів та вказують на її широку функціональність і сполучуваність з родовим відмінком. З’ясовано, що приєднання *отъ* досліджуваного періоду виражав сім смислових відношень: об’єктні, часові, означальні, просторові, міри і ступеня, способу дії та кількісні. Установлено, що найчастіше приєднання *отъ* у мові документів ЛСБ виражає різні відтінки об’єктних відношень. Наявність варіантів *от/од* пояснюємо тим, що в українській мові XVI – XVII ст. відбувалися розвиток і усталення різних фонетичних процесів, зокрема явища асиміляції за дзвінкістю-глухістю. У сучасній українській літературній мові нормативним є приєднання *від*, а варіант *од* кваліфікують як синонім зазначеного приєднання. У говірках поряд із *від* активно функціонують приєднання *вид* (*вит*). Форми *од* (*ад*) збереглися в поліських та середньонадніпрянських говірках, а *од* (*уд*) – у закарпатських, лемківських, гуцульських говірках.

Ключові слова: приєднання, семантична структура, лексико-граматичні відношення, граматика, історія мови.

Гайда О. М. Предлог *омъ* в памятках украинского языка XVI – XVII вв.

В статье рассматривается семантическая структура предлога *омъ* украинского языка XVI – XVII вв. Авторы грамматик того времени в своих работах относят исследуемую языковую единицу к классу предлогов и указывают на ее широкую функциональность и сочетаемость с родовым падежом. Выяснено, что предлог *омъ* исследуемого периода выражал семь смысловых отношений: объектные, времени, атрибутивные, пространственные, меры и степени, образа действия, количественные. Установлено, что зачастую предлог *омъ* в языке документов ЛСБ выражает различные оттенки объектных отношений. Наличие вариантов *ом/од* объясняется тем, что в украинском языке XVI – XVII вв. происходило развитие и установление различных фонетических процессов, в частности явления ассимиляции по звонкости-глухости. В современном украинском литературном языке нормативным является предлог *від*, а вариант *од* квалифицируют как синоним указанного предлога. В говорах наряду с *від* активно функционируют предлоги *вид* (*вум*). Формы *од* (*ад*) сохранились в полесских и средненадднепрянських говорах, а *од* (*уд*) – в закарпатских, лемковских, гуцульских говорах.

Ключевые слова: предлог, семантическая структура, лексико-грамматические отношения, грамматика, история языка.

Hayda O. M. Preposition *omъ* in the monuments of the Ukrainian language of the XVI – XVII centuries

The article deals with the semantic structure of the preposition *omъ* in Ukrainian language of the XVI – XVII centuries. Among non-derivative prepositions of the Ukrainian language of the XVI – XVII centuries the preposition *omъ* is one of the most frequent. In particular, more than 500 cases of its use are discovered in the documents of the Lviv Stauropegion Brotherhood. The authors of grammars of that time L. Zyzanii, M. Smotrytskyi, I. Uzhevych in their works referred the studied linguistic unit to the class of prepositions and point to the wide functionality and compatibility with the genitive case. It was found that the preposition *omъ* of the studied period expressed seven semantic relations: object, tense, attributive, spatial relations, relations of measure and degree, mode of action and quantity relations. It is found that, the preposition *omъ* in the language of LSB documents expressing different shades of object relations the most often. The presence of such variants *om/od* may explain the fact that there were development and setting of various phonetic processes, including the phenomenon of assimilation for the voiced-voiceless, in the Ukrainian language of the XVI – XVII centuries. In modern Ukrainian literary language of the preposition *від* is normative and variant *од* qualify as synonym to already mentioned preposition. Prepositions *вид* (*вум*) along with the preposition *від* are actively functioning in the subdialects. Forms *од*

(аd) have survived in the Northern dialect of the Ukrainian language, they are specific to Polissya and Serednonaddnipryansky subdialects and forms *од* (*yd*) – to the Zakarpattia, Lemko and Hutsul subdialects of the Southwestern dialect. Discovered that the nowadays Ukrainian language preposition *від* expresses even a wider semantics than during the XVI – XVII centuries. Modern preposition *від* also expresses cause relations.

Key words: preposition, semantic structure, semantic relations, grammar, history of language.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2016 р.

Прийнято до друку 27.09.2016 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.